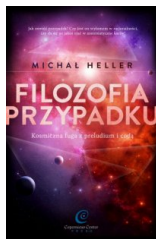

Theology for Non-Believers

There are many ways of reading a book¹. One could take a look at the table of contents, read a few pages and skip the rest; one could look for the main line of reasoning not bothering about details; one could read carefully from cover to cover (this does not happen to often); and one could not only read everything, and also ponder over the argument (this is rather exceptional) but even enter into discussion with the author. Such readers should be precious to every author. I had a happy chance to have at least one such reader on whose critical remarks I now want to comment.

After politely praising my book, professor Burdzy carefully classified his remarks into four groups: errors, omissions, misleading information, and discussion. Errors (happily enough, only a few have been found) are not to be discussed with but corrected. I readily admit omissions; at least in some cases they could be called selection effects. As far as misleading material is concerned, I

should say that to mislead a specialist is not the same as to mislead a common reader. In such a subtle matter as probability calculus many things depend on interpretation and interpretations are usually manifold. My account of interpretative questions related to probability are based on standard monographs and textbooks in the field (they are quoted in the book). It is a pity that, when working on the book, I did not know the book by professor Burdzy²; if I did, perhaps my presentation of subjective interpretation would have been different. And finally, discussion... I am open for it. A book that does not excite discussion is a failed book.

Professor Burdzy in his review declares himself as an atheist and, quite understandably, opens his discussion with me with Pascal's wager. The structure of the wager runs as follows:

- You are facing a choice: either God exists, or God does not exist.
- If you choose "God exists", and God does not exist, you risk your finite life.
- If you choose "God does not ex-

¹This is the author's response to critical remarks made by Krzysztof Burdzy in his review [?] of the book [?].

²See K. Burdzy (2009) [?]

ist", and God exists, you risk an infinite eternity. So the choice is obvious³.

Of course, the disjunction "either God exists, or God does not exist" ("... this remains certain, that either God is, or is not, there is no medium" - in Pascal's own words) is a crucial premise to the entire argument. My opponent writes: "the wager does not offer any philosophical or practical advice on the question of which god should be worshipped: Christian god, Jewish god, Muslim god, Hindu gods, Aztec gods, gods of ancient Greeks, etc. This makes Pascal's wager totally meaningless to me". Of course, I cannot enter into discussion on what is meaningful or meaningless to professor Burdzy. I am discussing the logical structure of Pascal's wager. And the wager is not about the choice between "Christian god, Jewish god, Muslim god... etc", but between the disjunction: is there a god, or is not. Independently of how he/she/it should be imagined. Even such a critic of Pascal's wager as Ian Hacking, after proposing three different logical reconstructions of it, openly declares that from the logical point of view all of them are correct⁴. And the "cultural differences between philosophy and physics on one hand and mathematics on the other" are here irrelevant.

I did not dedicate my book to Dawkins and Dembski, I wrote "If I

were to dedicate this book to someone, it would be to Richard Dawkins and William Dembski". Why to them? Because Dawkins uses every chance to argue against God's existence, and Dembski uses every chance to argue for God's existence. Professor Burdzy "defends" Dembski (or more generally the theory of Intelligent Design) to show that indeed a Supernatural Agent is necessary to justify certain miraculous events claimed by Christians, such as the multiplication of five loafs recounted in the Gospel or the alleged recovery of Sister Marie Simon-Pierre from Parkinson's disease, ascribed to the intervention of blessed Pope John Paul II. Here we must enter the basics of theological methodology.

Theology differs from all other sciences⁵ in that it also admits premises that have not been achieved by the "power of reason alone", but are known from revelation (from the Bible or other qualified tradition). Of course, the fact of revelation requires a rational justification, and this is a subject matter of "preambles of theology" (studied by so-called fundamental theology). There is another time-honored discipline called (for historical reasons) natural theology which, strictly speaking, is not a theology since it does not accept revealed premises. On the Continent the name "philosophy of God" was used, but nowadays the British term "natural theology" is becoming more

³See p. 41 in my book [?]

⁴See [?], pp. 64-65.

⁵There is a long lasting discussion (especially in the British tradition) of whether theology should be regarded as science. We can dismiss this discussion since the Polish word used in the original "nauka" covers the domain of academic disciplines as a whole.

and more accepted (by the way, the natural theology of Christians, Jews and Muslims is practically the same; of Aztecs I do not know). In my book I tried to dwell on the territory of natural theology (with the exceptions of some passages of rather historical nature), i.e., without taking into account any facts or aspects characteristic for theology proper. In other words, I tried to remain on the territory that could be controlled by reason alone without making use of any revelation (Christian, Jewish, Muslim or whatever). Therefore, such events as the multiplication of five loafs or miraculous healing are beyond the scope of my book. This is not to avoid difficult topics, but rather to stick to transparent methodology. Of course, such topics may be discussed, but one should be aware that if this is the case, the discussion automatically enters the domain of theology and should take into account typically theological criteria. Obviously, they could be meaningless to somebody who does not acknowledge the fact of revelation. However, such a person could be a "theologian" as if from outside, i.e., he or she could study theology as possibly an interesting phenomenon without believing in its dogmas.

Let us then assume that we, for a while, are theologians (sincerely or "from the outside"). In such a case, I cannot see any reason why we should forbid God to interfere in His own work, although I think He does this much more seldom than many people would prefer to acknowledge. Moreover, one can imagine many ways

of God's interfering in human history in much subtler manners than to directly perturb ether with His finger (to use Jeans' metaphor). For instance, if God is timeless, and both the past and the future are equally present to Him (as an old theological tradition asserts), He could incorporate results of somebody's prayer into the initial conditions of the universe. I am far from claiming that this is indeed the case. Again, there is a traditional theological doctrine, called "apophatic theology", reminding us that if we say something about God, we should be certain that we are only expressing our ignorance (*docta ignorantia*).

I do not advise my readers to become theologians, but a bit of theology could be good for training one's imagination and opening broader vistas.

REFERENCES

- [1] K. Burdzy *The Search for Certainty. On the Clash of Science and Philosophy of Probability*. World Scientific, Hackensack, NJ, 2009.
- [2] K. Burdzy *On a book "Philosophy of Chance" by Michał Heller* *Annales Societatis Mathematicae Polonae, Series III. Mathematica Applicanda*, vol. 41(2), 2013.
- [3] I. Hacking *The Emergence of Probability, 2nd ed.* Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- [4] M. Heller *Filozofia przypadku. Kosmiczna fuga z preludeum i codą* (Copernicus Center for Interdisciplinary Studies), Copernicus Center Press, Kraków 2012. Approx. 331 p. Softcover. ISBN: 978-83-7886-005-1
- [5] Michał Heller *Philosophy of Chance*. (Copernicus Center for Interdisciplinary Studies), Kraków 2013. Approx. 240 p. Softcover. ISBN: 978-83-7886-0006

Teologia dla ateistów⁶

Istnieje wiele sposobów na czytanie książki. Można spojrzeć na spis treści, przeczytać kilka stron i pominąć resztę, można śledzić główną linię rozumowania, nie zagłębiając się w szczegóły, można też dokładnie ją przeczytać, od deski do deski (nie dzieje się to zbyt często) i można nie tylko wszystko przeczytać, lecz także zastanowić się nad zawartą w niej argumentacją (jest to dość wyjątkowe), a nawet prowadzić dyskusję z jej autorem. Tacy czytelnicy są cenni dla każdego autora. Mam szczęście -moja książka ma co najmniej jednego takiego czytelnika, którego krytyczne uwagi chciałbym teraz skomentować.

Po uprzejmych pochwałach mojej książki [?], profesor Burdzy przeprowadził staranną klasyfikację swoich uwag na cztery kategorie: błędy, zaniedbania, wprowadzające w błąd informacje oraz kwestie do dyskusji. Błędy (na szczęście, tylko kilka zostało znalezionych) nie są do dyskusji, ale do poprawy. Przyznaję, są pewne pominięcia. Część z nich to efekt selekcji. Co dotyczy fragmentów wprowadzających w błąd, trzeba podkreślić, że wprowadzenie w błąd specjalisty jest czymś innym niż wprowadzenie w błąd przeciętnego czytelnika. W takiej subtelnej materii jak rachunek prawdopodobieństwa wiele rzeczy zależy od interpretacji, a interpretacje są zazwyczaj wielorakie. Moje ujęcie problemów interpretacyjnych dotyczących prawdopo-

dobieństwa pochodzi ze standardowych monografii i podręczników z tego zakresu (są one cytowane w książce). Szkoda, że podczas pracy nad książką, nie wiedziałem o książce profesora Burdzego [?]. Gdybym ją znał, to, być może, moja prezentacja subiektywnego prawdopodobieństwa byłaby inna. A co do problemów dyskusyjnych jestem otwarty na każdą dyskusję. Książki, które nie pobudzają do dyskusji, to książki nieudane.

Profesor Burdzy w recenzji deklaruje, iż jest ateistą i, co zrozumiałe, otwiera dyskusję ze mną na temat zakładu Pascala. Konstrukcja zakładu jest następująca:

- Stoisz wobec wyboru: albo Bóg istnieje, albo nie istnieje.
- Jeśli wybierzesz "Bóg istnieje", a Bóg nie istnieje, to to ryzykujesz doczesnym (skończonym) życiem.
- Jeśli wybierzesz "Bóg nie istnieje", a Bóg istnieje, to ryzykujesz nieskończoną wiecznością.

Tak więc wybór jest oczywisty⁷.

Oczywiście, alternatywa wykluczająca „albo *Bóg istnieje*, albo *Bóg nie istnieje*” („... to nie podlega dyskusji, że albo Bóg istnieje, albo nie. Innych możliwości nie ma -- to własne słowa Pascala) jest kluczową przesłanką dla całej argumentacji. Mój

⁶Kilka refleksji autora nad uwagami krytycznymi zawartymi w recenzji Krzysztof Burdzego [?] o książce [?].

⁷strona 41 w mojej książce [?]

adwersarz pisze: „zakład nie oferuje filozoficznej czy też praktycznej rady, jaki Bóg ma być czczony. Bóg chrześcijan, Żydów, Muzułmanów, bogowie hinduscy, bogowie Azteków, starożytnych Greków, itp. To sprawia, że zakład Pascal jest dla mnie bez znaczenia”. Oczywiście, nie mogę dyskutować na temat tego, co jest sensowne lub bezsensowne dla prof. Burdzego. Dyskutuję logiczną strukturę zakładu Pascala, który nie dotyczy wyboru między „chrześcijańskim Bogiem, Bogiem żydowskim, muzułmańskim... itd”, lecz dotyczy alternatywy rozłącznej: albo jest Bóg, albo Go nie ma, niezależnie od tego, jak On/Ona/Ono powinno być wyobrażane. Nawet taki krytyk zakładu Pascala jak Ian Hacking, proponując trzy różne rekonstrukcje logiczne zakładu, otwarcie deklaruje, iż z logicznego punktu widzenia wszystkie te rekonstrukcje są prawidłowe. I „różnice kulturowe między filozofią i fizyką z jednej strony, a matematyką z drugiej” są tu bez znaczenia.

Nie dedykuję mojej książki Dawkinsowi i Dembskiemu. Napisałem jedynie, że „Jeśli miałbym zdedykować moja książkę komuś, to byłby to zapewne Richard Dawkins i William Dembski”. Dlaczego właśnie im? Ponieważ Dawkins używa losowości do argumentacji, iż Bóg nie istnieje, a Dembski przeciwnie, że Bóg istnieje. Profesor Burdzy „broni” Dembskiego (lub ogólniej teorii inteligentnego projektu) w celu pokazania, że istotnie Nadprzyrodzony

Agent jest konieczny do wyjaśnienia pewnych nadzwyczajnych zdarzeń, przyjmowanych przez Chrześcijan, takich jak cudowne rozmnożenie pięciu chlebów opisane w Ewangelii lub wyleczenie z choroby Parkinsona Siostry Marii Simon–Pierre, przypisywane wstawiennictwu błogosławionego papieża Jana Pawła II.

W tym miejscu musimy wprowadzić pewne podstawowe elementy metodologii teologicznej. Teologia różni się od wszystkich innych nauk⁸ tym, do rozumowań przesłanki, które nie zostały uzyskane „światłem samego rozumu”, lecz również drogą objawienia (z Biblii lub z tradycji). Oczywiście, fakt objawienia wymaga racjonalnego uzasadnienia, i to jest przedmiotem „preambuły teologicznej” (badanej przez tak zwaną teologię fundamentalną). Jest jeszcze inna dyscyplina zwana (z powodów historycznych) teologią naturalną, która, ściśle mówiąc, nie jest teologią, ponieważ nie przyjmuje przesłanek z objawienia. Na kontynencie używano na nią nazwy „filozofia Boga”, ale dziś przyjął się brytyjski termin „teologia naturalna” (nawiasem mówiąc, teologia naturalna Chrześcijan, Żydów czy Muzułmanów jest praktycznie taka sama; na temat teologii naturalnej Azteków niczego nie potrafię powiedzieć.).

W mojej książce starałem się pozostać w w obszarze teologii naturalnej (za wyjątkiem niektórych fragmentów o historycznym charakterze), tj. bez uwzględnienia fak-

⁸ Jest długotrwałe dyskusje (zwłaszcza w brytyjskiej tradycji), czy teologia powinna być traktowana jako nauka. Możemy zaniechać tej dyskusji, jako że w polskim ujęciu „nauka” ma o wiele szersze znaczenie.

tów czy aspektów charakterystycznych dla teologii właściwej. Innymi słowy, starałem się pozostać na terytorium, które może być kontrolowane przez racjonalne rozumowanie bez odwoływania się do objawnia (chrześcijańskiego, judaistycznego, islamskiego, czy jakiegokolwiek innego). Dlatego takie wydarzenia jak cudowne rozmnożenie pięciu chlebów i cudowne uzdrowienia wykraczają poza zakres mojej książki. Nie jest to unikanie trudnych tematów, ale trzymanie się przejrzystej metodologii. Nie ma przeszkód, aby omawiać takie tematy, ale należy mieć świadomość, że z chwilą, gdy je poruszymy automatycznie wchodzimy w domenę teologii i powinniśmy uwzględnić typowo teologiczne kryteria. Oczywiście, kryteria te mogą być bez znaczenia dla kogoś, kto nie uznaje faktu objawienia. Jednakże, taka osoba może być „teologiem” jakby z zewnątrz, tzn. może ona studiować teologię, jako ewentualnie ciekawe zjawisko, nie uznając jej dogmatów.

Przypuścimy na chwilę, że jesteśmy teologami (prawdziwymi lub „tymi z zewnątrz”). W takim przy-

padku, nie widzę żadnego powodu, dla którego nie moglibyśmy pozwolić Bogu na ingerencję w to, co stworzył, choć osobiście sądzę, iż On robi to znacznie rzadziej, niż wiele osób by chciało. Co więcej, można sobie wyobrazić wiele sposobów ingerencji Boga w ludzką historię w znacznie subtelniejszy sposób niż bezpośrednie, używając przenośni Jeansa, mieszanie palcem w eterze. Na przykład, jeśli Bóg jest ponadczasowy, to zarówno przeszłość, jak i przyszłość są jednocześnie dostępne dla Niego (tak twierdzi tradycja teologiczna), może mógłby On zatem skutki, o które ktoś prosi w modlitwie, zakodować już w warunkach początkowych Wszechświata. Jestem daleki od stwierdzenia, że tak jest. Istnieje, również tradycyjna, doktryna teologiczna, zwana „teologią apofatyczną”, przypominająca nam, że cokolwiek powiemy o Bogu, będzie to wyrażać tylko naszą ignorancję (*docta ignorantia*).

Nie radzę moim czytelnikom, aby stali się teologami, ale odrobina teologii mogłaby być dobrym treningiem wyobraźni i otwarcie na szersze horyzonty.

MICHAŁ HELLER

THE PONTIFICAL UNIVERSITY OF JOHN PAUL II IN CRACOW

FACULTY OF PHILOSOPHY, KANONICZA STR. 25, 31-002 CRACOW, POLAND

E-mail: michal.heller@upjp2.edu.pl

URL: <http://beta.upjp2.edu.pl/index.php/pracownik/16/Michał+Heller>

(Received: 4th of December 2013)